
ЛЕССИНГ (1729–1781): БІБЛІОТЕКАР, ПРОСВІТНИК, ФІЛОСОФ

Володимир Абашнік

Харківський національний медичний університет
Кафедра філософії та суспільних наук
ORCID iD 0000-0002-2584-5929

Дана стаття присвячена діяльності видатного німецького просвітника Г. Е. Лессінга. На початку коротко згадані основні етапи його творчого шляху, зокрема й на посаді головного бібліотекаря у Вольфенбюттелі. Потім охарактеризовано його внесок до надбань епохи Просвітництва, зокрема розробка ідеї толерантності в «Натані Мудрому». На завершення проведені паралелі між морально-філософським змістом деяких байок Г. Е. Лессінга та «Байок Харківських» його сучасника, українського філософа Г. С. Сковороди.

Ключові слова: Г. Е. Лессінг, Г. С. Сковорода, Просвітництво, філософія, бібліотека.

Видатний німецький просвітник Готхольд Ефраїм Лессінг (1729–1781) був відомий не лише завдяки своїм літературним та філософським публікаціям, але і активною діяльністю на посаді головного бібліотекаря герцогської бібліотеки у Вольфенбюттелі [1]. Як наголошував один німецький дослідник його творчості: «В якості бібліотекаря Лессінг підкреслено усвідомлював себе не лише зберігачем, але й науковцем, котрий опрацьовував ввірені йому книжкові та рукописні фонди герцогської колекції» [10, 65].

Дійсно, свою роботу на цій посаді Лессінг плідно поєднував з виданням оброблених ним манускриптів та інших джерел із Вольфенбюттельської бібліотеки, зокрема в редактованому ним з 1773 р. часопису під назвою «Щодо історії та літератури. Із скарбів герцогської бібліотеки у Вольфенбюттелі». Далі вкажемо на основні заслуги цього німецького мислителя в контексті його бібліотекарської, просвітницької та філософської діяльності [9].

На початку нагадаємо головні етапи його життєвого та творчого шляху. Майбутній просвітник народився 22 січня 1729 р. у місті Каменц (маркграфство Верхня Лужиця, яке належало до курфюрства Саксонія) в родині лютеранського священика. З 1737 р. він відвідує латинську школу в Каменці, в 1741 р. на підставі

успішно складеного вступного іспиту його приймають до князівської школи для одарованих дітей у м. Майсен. 20 вересня 1746 р. за бажанням батьків Лессінг стає студентом богословського факультету в Ляйпцігському університеті. Але у весняному семестрі 1748 р. він переходить до медичного факультету, а з 20 серпня 1748 р. продовжує вивчення медицини у сусідньому Віттенберзькому університеті, де 2 квітня 1752 р. захищає магістерську дисертацію, присвячену творчості іспанського медика та філософа Хуана Уарте (1529–1588). Вже в цей час важливу роль у житті Лессінга відіграла бібліотека, про що свідчить сучасне німецьке дослідження «Бібліотека як академічне підпілля: юний Лессінг у Віттенберзі» (2014) [12].

Починаючи з 1748 р., Лессінг часто, навіть місяцями бував у Берліні, де писав рецензії для «Берлінської привілейованої газети», а з 1750 р. став співробітником «Християнських новин з царини вченості». Тут він знайомиться з видатним французьким просвітником Вольтером, а також з філософами та представниками німецького Просвітництва – Ф. Г. Клопштоком, Ф. Ніколаї, М. Мендельсоном та ін. Подальші два десятиліття творчості приносять йому знаменитість та славу: виходять твори «Міс Сара Сампсон», «Мінна фон Барнгельм» [7], з'являється «Гамбурзька драматургія» під час його трьохлітньої праці з 1767 р. по 1769 р. на посаді драматурга та радника в «Гамбурзькому національному театрі». Однак літературні успіхи Лессінга в цей період також були затьмарені «Семилітньою війною» (1756–1763), під час якої в 1760–1765 рр. із-за матеріальних складнощів він вимушений був працювати секретарем прусського генерала Ф. Б. Тауентцієна у Бреславлі (Вроцлаві).

7 травня 1770 р. Г. Е. Лессінга було призначено головним бібліотекарем герцогської бібліотеки у місті Вольфенбюттелі, де він пропрацював до останніх днів свого життя. Спочатку він тут проживав поряд із будівлею бібліотеки, у приміщеннях герцогського замку, оскільки герцог Карл I Брауншвайг-Вольфенбюттельський (1713–1780) та весь двір переселилися до сусіднього міста Брауншвайг. З 1777 р. до самої смерті 15 лютого 1781 р. Лессінг мешкав у домі, котрий був збудований у 1735 р. поряд з бібліотекою за наказом герцога. Пізніше тут проживали наступні бібліотекарі, а після реставрації в 1968 р. він називається «Дім Лессінга» (нім. Lessinghaus), де в 1978 р. було відкрито музей, а пізніше добудовані два апартаменти для науковців-дослідників (тут під час свого наукового стажування у січні-лютому 2020 р. мав честь та можливість проживати та працювати автор цих строчок).

Діяльність Лессінга на посаді головного бібліотекаря у Вольфенбюттелі досить добре досліджена у німецькомовній літературі. Тут можна назвати працю «Книжкова спадщина Лессінга. Список книг та рукописів, які залишились при смерті Лессінга у його квартирі» (2007), яка вийшла за редакцією Пауля Раабе та Барбари Штунц [11]. Згаданий літературознавець Пауль Раабе (1927–2013), який в 1968–1992 рр. продовжував справу Лессінга та був головним бібліотекарем у Вольфенбюттелі, оприлюднив низку праць щодо діяльності свого попередника, наприклад: «Нові придбання книжок Лессінгом» (2013) у його ж збірці під назвою «Традиція та інновація. Студії та примітки до бібліотечної історії» [14]. У цьому контексті назвати можна і невелику німецьку роботу «Захований серед книг: Готхольд Ефраїм Лессінг: від вільного письменника до бібліотекаря у Вольфенбюттелі» (2015) Гайко Постма [13].

«Бібліотекарський період» (1770–1781) Г. Е. Лессінга займає особливе місце у всій його діяльності. В цей час він активно займався придбанням старовинних манускриптів та новітніх публікацій, а також розміщенням їх у бібліотеці, котра тепер носить назву «Бібліотека імені герцога Августа у Вольфенбюттелі» (нім. Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel). Але Лессінг не полишав і активної письменницької роботи у Вольфенбюттелі. Тут він закінчив трагедію «Емілія Галотті» (1772), яка була поставлена на сцені у Брауншвайгу в тому ж році. В цей період вийшли його «Байки та оповідання» (1772) і збірка «Ернст і Фальк. Розмови для масонів» (1778). Саме тут Лессінг написав важливу філософську драму «Натан Мудрий» (1779) та свій головний релігійно-філософський твір «Виховання людського роду» (1780).

В згаданому творі «Натан Мудрий. Драматичний вірш у п'яти діях», який був написаний білим (неримованим) віршем, Г. Е. Лессінг відстоює одну із ключових ідей Просвітництва – ідею толерантності [4]. Як відомо, людство з виникненням релігій перебувало у стані потенційних релігійних конфліктів, які часто призводили до війн: хрестові походи в період пізнього Середньовіччя, релігійні війни між католиками та протестантами («Гугенотські війни») у Франції в 1562–1598 рр., Тридцятирічна війна (1618–1648) та ін. Тому у період Просвітництва філософи у своїх творах, з одного боку, засуджували релігійну нетерпимість та відстоювали право людини на свободу віросповідання, з іншого боку (Д. Локк, Вольтер та ін). Саме до цього контексту належить вказана праця Г. Е. Лессінга, дія якої відбувається у Єрусалимі за часів перемир'я під час «Третього хрестового походу» (1189–1192).

У цьому та інших драматичних творах Г. Е. Лессінг також звертається до філософської проблематики, зокрема, до класичного питання щодо істини. Але на відміну від німецьких філософів-сучасників (Хр. Вольф, Й. Г. Ламберт, Х. Гарве, Г. Плуке та ін.) він розглядає це питання не в гносеологічному сенсі, а в морально-практичному. Саме тому у невеличкому фрагменті «Про істину» (1777) Г. Е. Лессінг наголошує: «Не істина, якою володіє будь-яка людина або думає, що володіє, але щирі зусилля, які вона доклала, щоб з'ясувати істину, утворює цінність людини. Бо не через володіння, а через пошук істини розширюються її сили, які саме полягають у її постійно зростаючій досконалості. Володіння робить заспокійливим, млявим, гордим» [15, 290].

Таким чином, для Г. Е. Лессінга саме практична сторона, тернистий шлях до відкриття істини є вирішальним, бо він допомагає людині вдосконалювати себе. У цьому відношенні в своїй ранній праці «Думки про геррнгутерів» (1750) письменник-початківець наголошував: «Людина створена для діянь, а не для мудрувань» [15, 282]. Саме ця його теза була підхоплена видатним представником німецького ідеалізму Й. Г. Фіхте, котрий у п'ятій лекції своїх знаменитих «Промов про призначення вченого» (1794) закликав: «Діяти, діяти! Ось заради чого ми тут» [5]. Також слід вказати на роль Г. Е. Лессінга у розповсюдженні ідей нідерландського мислителя Бенедикта Спінози та виникненні так званого «спору про спінозизм», початком якого слугувала його фраза «Немає ніякої іншої філософії, аніж філософія Спінози» [15, 288].

Наприкінці можна вказати на перегукування морально-філософських роздумів цього німецького просвітника з думками одного його українського сучасника. Г. Е. Лессінг всього на сім років був молодший за українського філософа та просвітника Г. С. Сковороду [2; 3]. Звичайно, тематика їх робіт відбивала тогочасну специфіку відповідних літературних та філософських тенденцій у своїх країнах – у Німеччині та в Україні. Однак в одному напрямку між українським та німецьким філософами були спільні риси – у жанрі байки. І Григорій Сковорода у своїх «Байках Харківських», і Г. Е. Лессінг у своїх «Байках» репрезентували просвітницькі моральні настанови не лише для українців чи німців, але й для всього людства.

У цьому контексті слід вказати на паралелі у назвах та тематиці байок Сковороди і Лессінга. Наприклад, у Сковороди є байка «Собаки», і у Лессінга байка «Собаки», в українця – байка «Ворона і чиж», а у німця байка «Ворона і орлиця», або «Верблюд і олень» у першого та «Віл і олень» у другого, «Соловей,

жайворонок і дрізд» у Сковороди та «Соловейко і жайвір» у Лессінга. Хоча тут спостерігаємо лише зовнішні збіги назв байок, наприклад, назва «Собаки». У Сковороди мова йде про те що, один собака вибіг за ворота господаря та погавкав на незнайомого чоловіка, поки той проїздив мимо двору, на що другий собака йому відповів: «...без причини гавкати на всякого – безглуздя» [8, 28]. Натомість у байці Лессінга мова йде про розповідь пуделя про собак у Індії, які «...нападають на самого Лева!» [6, 41]. Тут скоріш ця байка Лессінга змістовно нагадує байку Сковороди «Лев і мавпи», де юрба мавп вважала лежачого лева мертвим та біля нього «...почала плигати і глумитися, забувши страх і повагу до царя свого» [8, 78].

У даному відношенні можна сказати, що хоча німець Лессінг та українець Сковорода не знали особисто один одного, але просвітницькі мотиви очевидні у працях обох мислителів. Також спільним було підґрунтя їх мислення, зокрема в жанрі байки. Мова йшла про загальноєвропейську традицію, починаючи від засновника цього жанру, давньогрецького байкаря Езопа в VI сторіччі до н.е. І хоча структура байки у Езопа, Сковороди та Лессінга має деякі свої особливості (Езоп повчальний висновок наприкінці байки називає «мораль», Сковорода – «сила», а Лессінг вкладає такий висновок в уста діючих осіб (тварин), або інколи взагалі відмовляється від такого висновку), але для всіх трьох притаманними є такі характеристики як алегоричність, інакомовлення, афористичність, лаконізм. Якщо ж порівнювати байки Сковороди та Лессінга, то стосовно епохи Просвітництва можна говорити про загальноєвропейські тенденції в той час, тобто в даному випадку – в Україні та у Німеччині [2].

Щодо *головних висновків* слід підкреслити наступне. По-перше, Г. Е. Лессінг під час своєї плідної діяльності на посаді головного бібліотекаря у Вольфенбюттелі зробив великий внесок у розвиток бібліотечної справи та бібліотек. По-друге, важливими були роздуми Г. Е. Лессінга щодо толерантності як одного з найважливіших принципів епохи Просвітництва. По-третє, його філософські ідеї виказали широкі впливи на відповідні дискусії у 18-му ст. та у наступні епохи розвитку людства. По-четверте, в українському контексті слід вказати на певні паралелі у творчості цього німецького просвітника (зокрема у жанрі байки) та видатного українського філософа Г. С. Сковороди.

Література:

1. Абашнік В. Готфрід Вільгельм Ляйбніц (1646–1716): між філософією, юриспруденцією та бібліотекою. *Бібліотеки і суспільство: рух у часі та просторі* : матеріали IV науково-практичної конференції (Харків, 26–27 жовтня 2021 р.) / Харківський національний медичний університет ; [редкол.: І.В. Киричок, Н.Д. Гаєва]. Харків : ХНМУ, 2021. С. 5–10.
2. Абашнік В. Г. С. Сковорода та німецький пієтизм. *Творчість Г.С. Сковороди як метатекст української культури. Пам'яті Мирослава Поповича* : матеріали XXVI Харківських міжнародних сквородинівських читань (Сковородинівка, 28–29 вересня 2018 року) / ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди». Харків : Майдан, 2018. С. 47–52.
3. Абашнік В. О. Початки харківської «Сковородіани». *Сучасність філософії І. Канта: pro et contra* : матеріали XXII Харківських міжнародних Сковородинівських читань, присвячених 290-річчю з дня народження І. Канта (Сковородинівка, 26–27 вересня 2014 року) / ОКЗ «НЛММ Г. С. Сковороди». Харків : Майдан, 2015. С. 3–6.
4. Абашнік В. О. Толерантність: філософсько-правові аспекти. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету*. Харків : ХЕПУ, 2019. № 1 (22). С. 106–114.
5. Абашнік В. О. Фіхте Йоганн Готтліб. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / ред. С. І. Максимов. Харків : Право, 2017. Т. 2: Філософія права. С. 1009–1013.
6. Лессінг Г. Е. Байки у прозі / пер. з нім. І. Артемчук. Київ : Видавництво журналу «Вітчизна», 2008. 64 с.
7. Лессінг Г.-Е. Мінна фон Барнгельм. Емілія Галотті. Лаокоон. П'єси, трактат : пер. з нім. Київ : Дніпро, 1976. 333 с.
8. Сковорода Г. С. Байки Харківські. Афоризми. Харків : Прапор, 1972. 131 с.
9. Fick M. Lessing-Handbuch. Leben – Werk – Wirkung. 4., aktualisierte u. erw. Aufl. Hrsg. v.. Stuttgart : J. B. Metzler, 2016. XXI, 593 S.
10. Guthke K. S. Gotthold Ephraim Lessing. 3., erw. u. überarb. Aufl. Stuttgart : J. B. Metzler, 1979. IX, 108 S.

-
11. Lessings Büchernachlaß: Verzeichnis der von Lessing bei seinem Tode in seiner Wohnung hinterlassenen Bücher und Handschriften 1781 / Bearbeitet von P. Raabe, B. Strutz. Göttingen : Wallstein, 2007. 169 S.
 12. Multhammer M. Die Bibliothek als akademischer Untergrund: der junge Lessing in Wittenberg. *Kriminelle – Freidenker – Alchemisten. Räume des Untergrunds in der Frühen Neuzeit* / Hrsg. M. Mulsow. Köln: Böhlau, 2014. S. 575–595.
 13. Postma H. “Unter Büchern vergraben”. Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781): vom freien Schriftsteller zum Bibliothekar in Wolfenbüttel. Hannover: jmb-Verlag, 2015. 60 S.
 14. Raabe P. Lessings Bucherwerbungen: ein Überblick. *Tradition und Innovation: Studien und Anmerkungen zur Bibliotheksgeschichte* / Hrsg. v. Paul Raabe. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2013. S. 209–225.
 15. Röd W. Die Philosophie der Neuzeit 2. Von Newton bis Rousseau. München: Verlag C.H. Beck, 1984. 498 S.

LESSING (1729–1781): LIBRARIAN, ENLIGHTENER, PHILOSOPHER

Volodymyr Abashnik

Kharkiv National Medical University

Department of Philosophy and Social Sciences

ORCID iD 0000-0002-2584-5929

This article is devoted to the activities of the outstanding German Enlightenment G. E. Lessing. At the beginning, the main stages of his creative way are briefly mentioned, including as chief librarian at Wolfenbüttel. Then his contribution to the achievements of the Age of Enlightenment is characterized, in particular the development of the idea of tolerance in «Nathan the Wise». In conclusion, parallels are drawn between the moral and philosophical content of some fables by G. E. Lessing and «Kharkiv Fables» by his contemporary, Ukrainian philosopher H. S. Skovoroda.

Key words: G. E. Lessing, H. S. Skovoroda, Enlightenment, philosophy, library.